

УДК [94(430+44):614.885] “1870–1871”

Вадим Ореховський

**МЕДИЧНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ БОЙОВИХ ДІЙ У
ФРАНКО-ПРУССЬКІЙ ВІЙНІ (1870–1871 РР.)**

Стаття присвячена питанню організації медичної допомоги пораненим і хворим військовим французької та пруської армій під час бойових дій 1870–1871 рр. Приділяючи головну увагу діяльності військово-санітарних відомств ворогуючих сторін, автор звертає увагу і на активну роль громадських благодійних організацій (Товариств Червоного Хреста) у наданні допомоги жертвам цієї кампанії. На думку дослідника саме із франко-пруської війною пов'язаний перший досвід організації широкомасштабної міжнародної гуманітарної допомоги нейтральних держав ворогуючим країнам.

Ключові слова: Французька імперія, королівство Пруссія, франко-пруська війна, громадські медично-санітарні організації, медицина, благодійність.

Друга половина XIX ст. ознаменувалася значними змінами в усіх сферах життя людства. Країни Заходу переживають процес лібералізації політичних режимів. У соціально-економічному відношенні це є доба стрімкого розвитку великої промисловості. Боротьба за “місце під сонцем” значно загострює міждержавні відносини. Наслідком їх стали численні конфлікти, які з другої половини XIX століття набувають небачених масштабів. Зростання матеріально-технічних можливостей країн дозволило у надзвичайно стислі строки формувати величезні армії. Наявність залізниць збільшила мобільність військ, покращила умови їх забезпечення. Нарізна зброя обумовила стрімке зростання сили вогню і, разом із тим, багатократно збільшила людські втрати ворогуючих сторін. Особливо помітним це стало під час Кримської війни (1853–1856 рр.), Громадянської війни у США (1861–1864 рр.) та франко-пруської війни (1870–1871 рр.).

Зростанням кількості жертв збройних конфліктів, змусило людство переглянути ставлення відносно самої можливості покращення долі поранених військових. За ініціативи швейцарського підприємця і громадського діяча А. Дюнана розпочинається процес оформлення сучасного гуманітарного права. Результатом його діяльності стала славнозвісна Женевська Конвенція (1864 р.).

Основним шляхом покращення долі хворих та поранених на полі битви автори конвенції вбачали у створенні громадських організацій (Товариств Червоного Хреста), які б допомагала військово-санітарному відомству.

На основі положень, вироблених рядом міжнародних конференцій, у разі війни Товариства Червоного Хреста нейтральних держав зобов'язані були допомагати Товариствам воюючих країн. Саме події франко-пруської війни стали першим досвідом такої міжнародної допомоги.

Література, присвячена подіям цієї війни є досить обмеженою. У основному, це праці, написані у кінці XIX–50–60-х роках XX ст. Сюди можна віднести книгу фельдмаршала пруської армії Х. Мольтке “Історія германо-французької війни” [10], що є стислим описом бойових дій 1870–1871 рр. Праці російських істориків кінця XIX ст. Г. А. Лесра [5] та М. П. Міхневича [9] стосуються теж, в основному, військово-стратегічного складової цієї кампанії. Що ж до медико-санітарних аспектів франко-пруської війни то, бодай, найбільш цінною працею залишається “Звіт про

відвідування військово-санітарних закладів у Німеччині, Лотарингії та Ельзасі у 1870 році” видатного хірурга М. І. Пирогова [13]. Це були рекомендації щодо вдосконалення лікувально-санітарної справи в армії і організації першої допомоги пораненим.

Радянська історіографія подій цього протистояння представлена працями І. С. Галкіна [3] та Л. М. Шнеерсона [17]. Серед сучасних публікацій з вищезгаданої проблематики можна відмітити статті Т. А. Малишевої [7] та В. О. Соколової [15].

Таким чином, як свідчить історіографічний огляд, наукова розробка даного питання продовжує залишатися одним із завдань історичної науки. Це і визначило актуальність теми, обраної автором статті.

Виходячи з вищезказаного метою публікації є висвітлення питання організації медичної допомоги пораненим і хворим військовим французької та пруської армій під час бойових дій 1870–1871 рр. розкриття та характеристика основних напрямків діяльності громадських благодійних організацій (Товариств Червоного Хреста) у наданні допомоги жертвам цієї кампанії.

Це була війна між імперією Наполеона III та німецькими державами на чолі із Пруссією, що прагнула до європейської гегемонії.

Перші ж бої виявили невідповідність французької армії. За словами професора Миколаївської академії Генерального Штабу М. П. Міхневича: “ Їй не вистачало єдності командування, внаслідок недосконалої організації; кадри були недостатні, закони залишалися мертвою буквою; система резервів армії не діяла; рутинні прийоми, повне забуття основних положень військового мистецтва і презирливе ставлення до уроків минулого, були невиліковними пороками армії...” [9, с. 30]. Подібну оцінку висловив і відомий російський військовий історик, генерал Г. А. Леер, зауваживши, що “...у французів не було ні логічно-послідовної військової системи, ні людей, не було двох найважливіших елементів для успіху у війні” [5, с. 365].

У поганому стані перебувала і військово-санітарна частина. Основою її були мобільні госпіталі, які розділялися на летючі (відкривалися під час битви в необхідних пунктах) і запасні (розташовувалися за вказівкою начальника штаба). У військових частинах лікарі відкривали перев'язочні пункти власними силами. У тилу влаштовувалися тимчасові госпіталі і депо одужуючих [9, с. 30]. Однак, за оцінкою того ж М. П. Міхневича: “Організація госпіталів уявляла собою дивну строкатість та відсутність керівництва: господарством в них завідували чиновники інтендантства, лікарі – медичною частиною, аптекарі – фармацевтичною, обозна частина – засобами перевезення; при відсутності загального начальника щохвилино відбувалися тертя і утруднення у діяльності госпіталів” [9, с. 29–30].

До того ж медичний персонал був малочисельний; багато поранених гинуло, не отримавши допомоги. Так, У битві під м. Мец на кожного лікаря приходилося по 400–500 поранених, яких необхідно було оглянути, перев'язати або ж оперувати. Траплялися випадки, коли евакуація поранених здійснювався музикантами, яких, звичайно, було недостатньо, або товаришами, які бажали піти з поля бою [9, с. 30].

Унаслідок поганої організації медичної справи французька армія втратила в цій кампанії тільки вбитими та померлими від хвороб 139 тис. чоловік [16, с. 355].

Становище було би ще, напевно, гіршим, якби не приватна допомога. Правда, Товариство Червоного Хреста у Франції не мало у своєму розпорядженні достатньо фінансів. На місцях підтримка його діяльності була слабкою. В касу центрального комітету за час війни надійшло 10 млн 500 тис. франків, а витрати

склали майже 8 млн 800 тис. Гроші ці йшли на допомогу 110 тис. чоловік, з яких 25 тис. були цілковито на утриманні Французького Червоного хреста [2, с. 559].

Крім того, Французькому Товариству Червоного Хреста під час облоги Парижу пруською армією вдалося досягти угоди із ворогуючою стороною і вивести із французької столиці 10 тис. поранених та хворих. Також, воно сприяло поверненню на батьківщину 9 тис. французьких полонених з Німеччини [2, с. 559].

Зовсім протилежне враження справляв рівень підготовки пруської армії.

Французький військовий аташе у Берліні в одному з своїх донесень ще за декілька років до початку війни писав: "...необхідно прийти до наступного висновку відносно переваг пруської армії: глибоке рятівне усвідомлення необхідності загальної військової повинності поширене в армії, яка поєднує в собі все чоловіче населення, всю інтелігенцію, всі живі сили країни і являється, таким чином, як озброєний народ. Інтелектуальний розвиток в армії більше, ніж деінде, внаслідок загальної освіти, поширеної серед всіх класів народу; почуття обов'язку розвинуте на всіх щаблях ієрархії, значно більше, чим у Франції; спеціальні служби ...організовані ґрунтовно, не послаблюючи бойового складу частин; вогонь піхоти більш дієвий, завдяки темпераменту німців півночі, а також і ретельному навчанню стрільбі. Матеріальна частина польової артилерії перевершує нашу влучністю, дальністю і швидкістю стрільби. Але найголовніша перевага Пруссії,... це її корпус офіцерів генерального штабу. Слід голосно сказати, як безперечно істину: пруський генеральний штаб перший в Європі..." [9, с. 34–35].

Бойові дії швидко підтвердили справедливість цих тверджень.

Уже на початку війни Пруссія, використовуючи залізницю, зуміла перекинути армію в 400 тис. чоловік на 550 км за 11 днів з темпом 50 км на добу. Вона значно випередила французьку армію в готовності головних сил до початку військових дій і завдала сильного удару у той момент, коли та ще не встигла завершити стратегічного розгортання. Це дозволило пруській армії захопити стратегічну ініціативу вже на початку кампанії [11, с. 27].

На висоті була організація і медичної служби. Ефективність останньої проявилася вже у ході австро - пруської війни 1866 р. Пруська армія володіла добре оснащеними госпіталями, і Пруський Червоний Хрест завжди знаходився там, де була необхідна його допомога. Під час війни, у Берліні було організовано центральний комітет, куди тільки пруські провінції пожертвували 15 млн. франків [2, с. 558]. Австрія не підписала Женевської Конвенції, і австрійські війська зазнали значних втрат: біля 800 бійців померли з-за відсутності медичної допомоги [7, с. 201].

Війна із Францією підтвердила високий рівень готовності пруського військово-санітарного відомства.

Санітарна служба пруської армії була організована наступним чином: при кожному армійському корпусі – 3 санітарних загони і 12 польових лазаретів. Перші знаходилися у розпорядженні дивізійного генералу та дивізійного лікаря і були забезпечені транспортними засобами для перевезення поранених військових до найближчих польових та етапних лазаретів. Кожен з лазаретів був розрахований на 200 місць. Для більш швидкого звільнення польових лазаретів організовані резервні лазарети; влаштовувалися також постійні лазарети під назвою військових. При всіх армійських корпусах були організовані санітарні загони. У битві при Седані, де втрати склали майже 9 тис. чоловік на полі бою були задіяні 21 санітарний загін та 12 польових лазаретів з 252 штатними лікарями. Таким чином на одного лікаря приходилося 35 поранених [1, с. 121].

Для переміщення поранених в тилу армії відкривалися так звані евакуаційні пункти, де проходило сортування поранених за категоріями. Легкопоранені

залишалися поблизу театру війни при так званих слабосильних командах; одужавши тут солдати та офіцери згодом поверталися до своїх частин. Важкопоранені повинні були перевозитися до глибокого тилу. У Пруссії, де притримувались цього принципу, смертність серед евакуйованих військових була незначною.

Підтвердженням цього стали загальна чисельність втрат, що склали трохи більше 49 тис. вбитих та померлих від хвороб солдат та офіцерів (майже в 3 рази менше втрат Франції) [16, с. 355].

Як і раніше, активно діяв Пруський Червоний Хрест. При оголошенні початку бойових у Німеччині відкрилося багато нових місцевих комітетів Товариства (біля 2 тис.). В їх розпорядженні були значні фінансові кошти. Тільки один центральний комітет мав на своїх рахунках 70 млн. франків [2, с. 558].

Найбільш характерною рисою діяльності Товариства у цей період стала участь в організації санітарних потягів. В ході війни діяло 36 санітарних потягів, що були передані військовому відомству як державою так і приватними товариствами. Усі ці потяги евакуювали загалом до 40 тис. поранених та хворих солдатів і офіцерів [8, с. 162].

Полегшенню долі поранених та хворих, зменшенню смертності серед них, сприяла і допомога воюючим країнам іноземних Товариств Червоного Хреста, в тому числі й російського Товариства опікування хворими та пораненими воїнами.

Так, до Базеля, де на час війни було засноване міжнародне агентство, Товариством був відряджений загін з 30 хірургів під керівництвом професора Х. Я. Гюббенета. Загін повинен був надавати допомогу усім ворогуючим сторонам без усякої різниці, суворо дотримуючись принципів Женевської конвенції. З цією ж метою протягом серпня 1870 – лютого 1871 р. на театр військових дій було відправлено 16 транспортів із медикаментами, бинтами, білизною, верхнім одягом та продовольством (6 транспортів було відправлено до Базелю, 4 – до Брюсселю, 3 – у Нансі, 2 – у Нейвід і 1 – до Карлсруе) [12, с. 32; 14, с. 6].

Уся матеріальна допомога, що надходила з Росії здавалася до міжнародних сховищ. Потім її намагалися розподіляти між воюючими сторонами. При цьому, за свідченням очевидців, якщо французи ігнорували міжнародну допомогу, то німці охоче її приймали. Коли в грудні 1870 р. поразка Франції визначилася остаточно, то міжнародним структурам дозволили організовувати лазарети виключно для французьких поранених. Французів не лише лікували, їх Червоний Хрест і фінансував. Так, тільки Версальському комітету було видано представниками Червоного Хреста більше 20 тис. крб. [15, с. 163].

Військові аспекти франко-пруської війни стали предметом вивчення військових ряду європейських країн. Не оминув цей інтерес (звичайно, у менших масштабах) і питання медичного забезпечення бойових дій цієї кампанії. Особливо значимою у цьому плані стало відрядження на театр бойових дій видатного хірурга М. І. Пирогова.

Пирогов оглянув більше 70 військових лазаретів, його скрізь приймали з великою повагою, оскільки багато пруських лікарів використовували методики і принципи військово-польової хірургії, закладені ним. Підсумком став “Звіт про відвідування військово-санітарних закладів у Німеччині, Лотарингії і Ельзасі в 1870 році”, опублікований російською та німецькою мовами [4, с. 98].

Розглядаючи досвід війни з точки зору його використання військовою адміністрацією та благодійними організаціями Російської імперії М. І. Пирогов зазначає: “Вплив приватної допомоги на долю поранених протягом цієї війни виявлявся усього ясніше в лазаретах і дальньому транспорті по залізницях.

Європа ніколи ще не бачила у себе стільки тимчасових і так добре організованих лікарняних приміщень, як в цю війну” [13, с. 30–31].

Відмічаючи високу ефективність дії німецьких санітарних потягів і взагалі чітку роботу залізниць М. І. Пирогов звертає увагу і на ряд недоліків. Так, евакуація поранених військових безпосередньо з передових позицій залишалася великою проблемою. Як і раніше, вони по декілька днів залишалися на полі бою. “Якби сучасна цивілізація прийняла долю поранених так само близько до серця, як вона піклувалася про забезпечення армій новітніми засобами руйнування, – писав він у своєму звіті, – то вона не зупинилася б на економічних розрахунках, а зайнялася б організацією санітарних команд, у величезній кількості, або у кількості, що хоча б скільки-небудь відповідає мірі руйнування” [13, с. 52].

Далі М. І. Пирогов вимагає надати більше самостійності польовій медицині. “У всякій діючій армії збираються військові ради; але ні в одній не існує лікарсько-адміністративних рад; лікарі різних команд і госпіталів не скликаються для нарад, або, якщо це іноді і робиться, то висновки їх не мають жодної законної сили”. Запрошення до цих рад видатних медиків було би надзвичайно корисним. “Військово-медична адміністрація, яка би очолювалась представниками науки, отримала б більше самостійності, і голос її був би почутий у вищих військових сферах” [13, с. 121–123].

Таким чином, франко-пруська війна 1870–1871 рр. стала черговим військовим конфліктом у ряду “нових”, “модерних” воєн другої половини ХІХ ст. Це були війни де основними “діючими особами” виступають не окремі малочисельні “армії професіоналів”, а велетенські “армії-народи”, війни, де перемога визначається ступенем індустріального розвитку країни, прогресом у видах озброєння, новими методами ведення бойових дій. Все це призводить до катастрофічного зростання кількості жертв Молоха війни.

Нові реалії вимагають кардинально нових дій урядів ворогуючих сторін. Перемагає не тільки той, у кого більша армія чи сучасніше озброєння. Перемога на стороні того, хто здатен мінімізувати втрати своїх збройних сил, повернути до військових лав можливо більшу кількість поранених. І саме тут виявилась слабкість військових адміністрацій воюючих країн. Реакцією на це стало виникнення громадських благодійних організацій Червоного Хреста, які відіграли неабияку роль у становленні централізованого надання допомоги жертвам війни.

Список використаних джерел

1. А. Ф. Эвакуация больных и раненых // Энциклопедический словарь Брокгауза и Ефрона: В 86 т. – СПб: Типография Акц. Общ. Брокгауз-Ефрон. – Т. ХІ (79). Шуйское – Электровозбудимость, 1904. – 487 с. – С. 118–122.
2. А. Я. Красный Крест // Энциклопедический словарь Брокгауза и Ефрона: В 86 т. – СПб: Типо-Литография И. А.Ефрона. – Т. ХV А (32). Коялович - Кулон, 1895. – 501 с. – С. 557–563.
3. Галкин Н. С. Франко-прусская война и Парижская коммуна. Франция и Германия в 1870–1914 годах / Н. С. Галкин. – М.: Высшая партийная школа, 1952. – 60 с.
4. Ковтюх Г. С. Год Н. И. Пирогова в РГМУ / Г. С. Ковтюх // Лечебное дело. – 2010. – №1. – С. 94–99.
5. Леер Г. А. Публичные лекции о войне 1870–1871 годов между Францией и Германией. От Седана до конца войны / Г. А. Леер. – С.-Петербург: Типография Департамента Уделов, 1873. – 366 с.
6. Малис Ю. Г. Н. И. Пирогов. Его жизнь и научно-общественная деятельность / Ю. Г. Малис. – С.-Петербург: Типография и хромофотография П. П. Сойкина, 1893. – 100 с.
7. Малышева Т. А. Возникновение Общества Красного Креста как первый историко-правовой этап в становлении централизованного оказания гуманитарной помощи / Т. А. Малышева // Вестник Саратовской государственной академии права. – 2011. – № 4(80). – С. 199–202.
8. Меараго Ш. Л. Использование железнодорожного транспорта для эвакуации пострадавших в ЧС / Ш. Л. Меараго. – Международный научный журнал “Символ науки”. – 2016. – №2. – С. 162–166.
9. Михневич Н. П. Война между Германией и Францией 1870–71. Часть I. От начала войны до Седана включительно. Критико-историческое исследование / Н. П. Михневич. – С.-Петербург:

Лештуковская паровая скоропечатня П. О. Яблонского, 1897. – 652 с. 10. *Мольтке Х.* История германо-французской войны / Х. Мольтке. – М.: Воениздат, 1937. – 354 с. 11. *Начальный период войны (По опыту первых кампаний и операций второй мировой войны) / Под общей редакцией генерала армии С. П. Иванова.* – М., Воениздат, 1974. – 357 с. 12. *Очерк возникновения и деятельности Российского Общества Красного Креста.* – С.-Петербург: Государственная типография, 1913. – 63с. 13. *Пирогов Н. И.* Отчет о посещении военно-санитарных учреждений в Германии, Лотарингии и Эльзасе в 1870 году / Н. И. Пирогов. – С.-Петербург: Издание Общества попечения о больных и раненых воинах, 1871. – 154 с. 14. *Российское Общество Красного Креста. Исторический обзор деятельности.* – С.-Петербург: Лештуковская паровая скоропечатня П. О. Яблонского, 1902. – 143 с. 15. *Соколова В. А.* Российское общество Красного Креста в военных конфликтах / В. А. Соколова // Вестник Санкт-Петербургского государственного университета. Серия 2. История. – 2013. – Вып. 3. – С. 162–168. 16. *Урланис Б. Ц.* Войны и народонаселение Европы / Б. Ц. Урланис. – М.: Издательство социально-экономической литературы, 1960. – 565 с. 17. *Шнеерсон Л. М.* Франко-прусская война и Россия. Из истории русско-пруских и русско-французских отношений в 1867–1871 гг. / Л. М. Шнеерсон. – Мн.: Издательство БГУ, 1976. – 306 с.

Вадим Ореховский

МЕДИЦИНСКОЕ ОБЕСПЕЧЕНИЕ БОЕВЫХ ДЕЙСТВИЙ ВО ФРАНКО-ПРУССКОЙ ВОЙНЕ (1870–1871 ГГ.)

Статья посвящена вопросу организации медицинской помощи раненым и больным военнослужащим французской и прусской армий во время боевых действий 1870–1871 гг. Уделяя главное внимание деятельности военно-санитарных ведомств воюющих сторон, автор обращает внимание и на активную роль общественных благотворительных организаций (Обществ Красного Креста) в предоставлении помощи жертвам этой кампании. По мнению исследователя, именно с франко-прусской войной связан первый опыт организации широкомасштабной международной гуманитарной помощи нейтральных государств воюющим странам.

Ключевые слова: Французская империя, королевство Пруссия, франко-прусская война, общественные медико-санитарные организации, медицина, благотворительность.

Wadym Orehowskyi

MEDICAL PROVIDING OF BATTLE ACTIONS IS IN FRANCO-PRUSSIAN WAR (1870–1871)

The article is sanctified to the question of organization of Medicare injured and sick serviceman by French and Prussian armies during battle actions 1870–1871, Sparing main attention of activity of state departments of warring parties, an author pays attention and on the active role of public eleemosynary organizations (Societies of Red Cross) in the grant of help to the victims of this campaign. In opinion of researcher, exactly to Franco – Prussian war the first experience of organization of international humanitarian help of the neutral states to the warring countries is related.

Key words: the French empire, a kingdom is Prussia, Franco-Prussian war, public eleemosynary organizations, medicine, charity.